

Mårtensgås: historien om en skånsk höstfest

Berättelse

En kväll i november

Den 10 november firar många i Sverige mårtensafton. Det är kvällen före mårtensmessa den 11 november, en gammal helgdag i den kristna kalendern. Dagen är uppkallad efter Martin av Tours, en biskop som levde för mycket länge sedan. Enligt Institutet för språk och folkminnen (Isof) begravdes han redan år 397. Mårtensafton är alltså en av Sveriges äldsta höstfester, även om långt ifrån alla i landet firar den i dag.

En av medeltidens stora fester

Under den katolska medeltiden var Martinshelgen en av höstens allra största fester. Den var inte bara en glad fest, utan den inledde också en längre fasteperiod inför jul, alltså en tid då man av religiösa skäl åt mindre och enklare mat. Innan fastan började passade många på att äta rejält en sista gång. På så sätt blev mårtensafton tidigt en kväll med god mat och gemenskap.

Varför gås?

Den mat som mårtensafton är mest känd för är gås, ofta kallad mårtensgås. Att man äter just gås på senhösten har en praktisk bakgrund. Vid den här tiden på året var gässen färdiggödda och feta, alltså redo inför slakten. En kall novemberkväll var därför ett bra tillfälle för en stor och mättande gåsmiddag.

Det finns också en känd legend om varför man äter gås. Det sägs att Martin inte ville bli biskop och därför gömde sig bland en flock gäss. Men gässens höga kackel avslöjade var han var, och han blev ändå vald. Den här berättelsen återges ofta som en förklaring till gåsmiddagen. Det är dock viktigt att komma ihåg att det är en legend och inte en historisk händelse — alltså en gammal historia man gärna berättar, men som man inte kan bevisa.

En tradition mest i söder

I dag firas mårtensafton särskilt i Skåne, som ligger längst söderut i Sverige, men även i Blekinge och delar av Halland. Förr firades dagen i stora delar av landet. Varför har traditionen blivit kvar mest i söder? En vanlig förklaring är att gåsuppfödningen fortsatte att vara omfattande i Skåne under en tid då den minskade i övriga Sverige, ungefär i mitten av 1800-talet. Men flera källor beskriver detta som något "man tror" snarare än som en helt säker orsak. Därför ska man vara försiktig och inte slå fast att det säkert är så.

Tre rätter på bordet

En klassisk gåsamiddag har ofta tre rätter. Som förrätt äter man svartsoffa, en mörk soffpa som kryddas och som bland annat innehåller blod (oftast gås- eller grisblod) och buljong. Soppans exakta innehåll varierar dock mellan olika recept och olika delar av landet, så det finns inte bara ett

rätt sätt. Som huvudrätt serveras helstekt gås. Som efterrätt äter man en kaka, till exempel skånsk äppelkaka eller spettekaka. Vilken efterrätt som "hör till" varierar mellan källor.

Spettekakan är värd en egen mening. Det är en hög, ihålig sockerkaka som bakas i lager på ett spett över öppen eld. Den hör särskilt hemma i sydvästra Skåne och är till och med skyddad som regional specialitet inom EU. Det betyder att namnet och sättet att baka den är knutna just till den här delen av Sverige.

En gammal fest som lever vidare

Mårtensafton är alltså en gammal tradition med rötter i medeltiden och i kyrkans kalender. I dag är den framför allt en sydsvensk matfest, där familj och vänner samlas kring gåsen, svartsoppan och en god kaka. Den som är ny i Sverige märker snabbt att en del traditioner inte ser likadana ut i hela landet. Mårtensafton är ett tydligt exempel: en kväll som betyder mycket i Skåne, men som många i norra Sverige knappt firar alls.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
uppkallad efter	har fått sitt namn efter någon
biskop	en hög ledare i den kristna kyrkan
medeltiden	en lång period i historien, ungefär år 500–1500
fasteperiod	en tid då man av religiösa skäl äter mindre eller enklare
färdiggödd	uppfödd och fet, klar att slaktas
slakt	när ett djur dödas för att bli mat
legend	en gammal berättelse som inte är säker fakta
kackel	det höga ljud som gäss och höns låter
avslöja	göra så att något hemligt blir känt
uppfödning	när man föder upp djur, t.ex. gäss
omfattande	stor; som gäller mycket eller många
svartsoppa	en mörk soppa med bland annat blod och buljong
ihålig	tom inuti; med ett hål i mitten
specialitet	en maträtt som ett område är känt för

Läsförståelsefrågor

1. När och varför firas mårtensafton?
 1. Den 10 november, kvällen före mårtensmessa, en dag uppkallad efter Martin av Tours.
 2. Den 24 december, samma kväll som julafton.
 3. Den 1 maj, för att fira våren.
2. Vad var Martinshelgen under medeltiden?
 1. En vanlig vardag utan firande.
 2. En av höstens största fester, som inledde en fasteperiod inför jul.
 3. En fest mitt i sommaren.
3. Vad är den praktiska förklaringen till att man äter gås på senhösten?
 1. Gässen var billigast på sommaren.
 2. Gässen var färdiggödda och feta inför slakten vid den tiden på året.
 3. Gässen kom till Sverige först i november.
4. Vad säger texten om varför traditionen blivit kvar mest i söder?
 1. Det är helt säkert bevisat varför.
 2. En vanlig förklaring är gåsuppfödningen i Skåne, men det är inte en helt säker orsak.
 3. Texten ger ingen förklaring alls.
5. Vad är spettekaka?
 1. En kall soppa med blod i.
 2. En hög, ihålig sockerkaka som bakas i lager på ett spett över öppen eld.
 3. En sorts bröd man äter till frukost.
6. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. Mårtensafton firas i dag särskilt i Skåne och södra Sverige.
 2. Alla i Sverige firar mårtensafton lika mycket.
 3. Svartsoppa innehåller bland annat blod och buljong.
7. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. Spettekaka är skyddad som regional specialitet inom EU.
 2. Martin av Tours begravdes enligt Isof år 397.
 3. Mårtensgås är den dyraste maten i Sverige.
8. Förklara med egna ord legenden om varför man äter gås på mårtensafton.
9. Texten använder uttryck som “det sägs”, “en vanlig förklaring är” och “man tror”. Vad vill texten visa med sådana ord, och varför är det klokt att skriva så?

10. Varför säger texten att man ska vara försiktig med förklaringen om gåsuppfödningen i Skåne?
Svara med stöd i texten.
11. Texten säger att svartsoppans innehåll och efterrätten "varierar". Vad betyder det, och vad säger det om traditioner i allmänhet, tror du?
12. Förklara skillnaden mellan en historisk händelse och en legend, så som texten använder orden om Martin och gässen.

Diskussionsfrågor

- Finns det en höst- eller mathögtid där du kommer ifrån? Vad äter man, och varför just den maten?
- I Sverige firas mårtensafton mest i Skåne och söder. Finns det traditioner i ditt hemland som bara firas i vissa områden? Berätta hur de skiljer sig från resten av landet.
- Texten berättar en legend om Martin och gässen, men säger tydligt att det är en berättelse och inte fakta. Varför tror du att vi gärna berättar sådana historier, och hur kan man tänka källkritiskt kring dem?
- Svartsoppa innehåller blod, vilket kan kännas ovanligt för den som är ny i Sverige. Finns det en maträtt från ditt hemland som kan kännas ovanligt för andra? Berätta om den.
- **Skriv (6–8 meningar):** Skriv en kort text om en högtid eller en särskild middag som betyder något för dig. Förklara vad man äter, när man firar, vem man firar med och varför den känns viktig.